

Итчеткен киректері пос чоңунаң пик палғалыс парған 4 стр.
Олған садтарында хоза орыннар азылчалар... 5 стр.

ХАБАР

Хакас Республиканың газетазы

Известия

www.khakaschiry.ru

10 январь – күрген, вторник 2017 чыл, 1 (21116) №

16+

Сом Максим АХТАШЕВТИ

Ўгретчи Татьяна САГАТАЕВА – көклөлер чайпатхан ус

ПАСХА ЧОННЫҢ КУЛЬТУРАЗЫН КӨКЛӨЛЕРИНДЕ КӨЗІТЧЕ

ЧАЙААЧЫ КІЗІЛЕР ПАЙ КӨРІС-ПІЛІСТІГЛЕР. АСХЫС ААЛНЫҢ ЧУРТАҒЫЗЫ ТАТЬЯНА НИКОЛАЕВНА САГАТАЕВА КӨКЛӨЛЕР ЧАЙАПЧА. ОЛ КІЧІГДЕҢ СЫГАРА ТІГЕРГЕ-ПАЛҒИРҒА ХЫНЧА. АСХЫС АЙМААНДАҒЫ ПИЛТІР ААЛДА ОЛ УУЧАЗЫНАҢ ПАЗА ІЧЕЗИНЕҢ ХАДА ИСТЕҢ ОНЧАА ИТЧЕҢНЕР, АНАҢ АҒАА СІЛІГ КӨГЕНЕКТЕР ТІКЧЕҢНЕР, МОНЧЫХТАРНАҢ ЧАЗАЧАҢНАР. ТАҢЯНЫҢ ААЛДА ӨӨРЕЛЕРІ КӨП ПОЛЧАҢ, ПОС ТІККЕН ОНЧААЛАРНАҢ ОЙНАЧАҢНАР.

АМҒЫ ТУСТА КӨКЛӨЛЕР ИТЧЕҢ ОНДАЙЛАР ТОЛДЫРА, АЙМАХ МАТЕРИАЛЛАР КӨП САДЫЛЧА НООЗА. ПҮҮНГІ КҮНДЕ ТАТЬЯНА НИКОЛАЕВНА КӨКЛӨНІ ПЛАСТИКТЕҢ ТИМНЕПЧЕ. ОЛ ПЛАСТИЛИН

ОСХАС НЫМЗАХ. КӨКЛӨНІҢ ФОРМАЗЫН КИЛИСТІРЕ ТИМНЕП, УС ХОЛЛЫҒ ИПЧИ АНЫ ДУХОВКАДА ІЗІТЧЕ, АНАҢ ПЛАСТИК ХАТ ПАРЧА. КӨКЛӨНІҢ СЫРАЙЫН САЛААНАҢ, СТЕКАНАҢ, ПРЕЕДЕ ІЧЕНЕҢ АЛАЙ ТІС АРЫҒЛАЧАҢ АҒАЗАХНАҢ ХООСТАПЧА. АНАҢ, КИЛИСТІРЕ ӨҢНЕР ТАЛЛАП, СЫРЛАПЧА. КӨКЛӨЛЕРНИҢ ПӨЗИИ – 20-30 АЛАЙ 50 САНТИМЕТР. ТАТЬЯНА НИКОЛАЕВНА ПІР КӨКЛӨНІ 3-4 КҮНГЕ ТИМНЕБІСЧЕ. АҒАА КӨКЛӨНІҢ СЫРЫ ХУРУП ПАРАРЫН ПІР КҮН САХТИРҒА КИЛІСЧЕ. АНАҢ ООХ-ТЕЕК ТОҒЫСТАР ХАЛЧА: КИП-АЗААН ЧІБЕКНЕҢ ХООСТИРҒА, НИҢЧИ САЛАРҒА, АНАҢ ДАА ПАСХАЗЫ. ОЛ ТОҒЫСТАРҒА КӨП ТУС ПАРЫБЫСЧА.

→ 3 стр.

Поғдархас 3 стр.

ХГУ ИҢ АРТЫХТАРНЫҢ САНЫНДА

2016 чылның салтарлары хоостыра Н.Ф.Катановтың адынаң Хакас хазна университеті Россияның иҢ артых вузтарының санына кирілген.

Культура 8 стр.

АРЫҒ ХЫНЫСТАҢАР КӨГ

Хакас драма театрының «Мин – Маугли» теелбектердең паза көглердең пүткен ойыны чиит көрігчлери хайхатхан.

ПРЕЗИДЕНТТИҢ АЛҒЫСТАЗЫ

Январьда Хакасияның 60 ветеранына паза тыл истенчизине 90, 95 час толар. Оларга Россия президенті Владимир Путиннің алғыстазы читірілер.

Пайрамның 95 чазын үс кизи таныхтир, олар – Ағбанның, Харатастың паза Пии аймааның чуртағчылары. Пасхазына 90 час толча. Оларның санынаң 17 кизи Ағбанда чуртапча, Харатаста – 10 кизи, Саяногорскта – 6 кизи, Асхыс, Алтай, Шира аймахтарында – 3-ер кизи, Боград аймаанда – 5 кизи, Таштып аймаанда – 2 кизи.

ПФР-ның
Хакасияча пөлии

ТОҒАЗЫҒЛАРҒА ХЫҒЫРЧАБЫС

Хакасияның чир-суғ үгретчел музейі Ағбан чуртағчыларын «Чылығ тоғазығлар» фестивалыға хығырча.

Ол 19 – 21 январьда 12.00 частаң 19.00 часха теере республиканың музей-культура кинінде иртер. Кизлери улуг паза хынығ программа сахтапча. Оларның филармония артисттерин истип аларға, аймах мастер-класстарда аралазарға, хынығ сомнар суурып алар ондай полар. Мастер-класстар иртерере сағынчатхан улусха сурыныс пикиртерин olgaodug@mail.ru паза hnkm@yandex.ru адрес-терзер ызарға кирек. Фестивальдаңар хоза 89233523052 алай 8 (3902) 22-02-25 телефоннарча пилип аларға чарир.

Екатерина КОНОНОВА

КҮН ТАҢМАЗЫ

ТАТАРСТАННАҢ ХАДА-ПІРГЕ ТОҒЫНАРДАҢАР ЧӨПТЕЗІГ

Хакасия паза Татарстан садыгда, экономикада, культурада паза гуманитарнай хайызыгларда хада-пирге тоғынардаңар чөптөзиг идиң алғаннар.

ХАКАСИЯДА

Хакасияның пазы Виктор Зимин паза Татарстанның президенті Рустам Минниханов июльда ирткен тархын-культура наследиезинче чоннар аразындағы алтынчы форумда регионнар аразындағы палгалыстарны тилдердеңер паза ікі республиканың аразындағы

хайызыгларны тыыдардаңар чөптөзиг алғаннар. Амды чөптөзигни чуртасха кирер 2017 – 2019 чылларга мероприятелиер планы тимнел парған. Ол ікі республиканың чуртас-экономика сурыгларын пөгереге чахсы хабазар.

АХ ҮҮСТІ ПУСЧА КИСЧЕЛЕР

Орджоникидзе аймаандағы Хоҗых аалзар Ах Үүс сугны пусча кизер чол тимге сых парды. Аал чуртагчылары сугны пусча кис чөрчеткен туста, пүдирігчилер иргілен парған тахтаны наачылы тыхтапчалар. Пу тоғыснаң айгасча Орджоникидзе аймаандағы чол пүдирігчилерінің пірігізі.

Ах Үүсті пусча кизер чолнаң пу айда тузаланып пастадылар. Машинаның аары 10 тоннадаң артык полбасха кирек. 1 часта 20 км парары көрлече. Автомобильнің ізіктері азык поларға, хурлар систілік поларға кирек. Чолзар машиналар пірердең

не позыдыл турарлар.

Пустағы тахта 6.00 частаң 22.00 часха теере тоғын турар. МВД-ның, табырах полызыг пирчеткеннернің, өрт үзірчеңнернің машиналары хайдаг даа туста теес чох иртөрлер.

ШАХМАТ ОЙНАДЫЛАР

Пу тынаг күннерінде Асхыстағы аал чөбі наа чылга чарыңдылган шахмат турнирін чарлабысхан. 5 январьда Калининдегі культура туразында шахмат ойнирға хынчатхан ооллар чыылысханнар. Олар Асхыс станциядаң, Кызластаң, Истең, Ағбан пилтірінең, Ағбаннаң паза Асхыстаң килгеннер.

Ойын читі чардыда парған. Шахмат ойынына хынчатхан оолларның хайзын таныпчам. Олар прай даа турнирлерде араласчалар: Николай Чебодаев – Кызластаң, Григорий Куюков – Асхыс станциядаң, Савелий Майнагашев – Асхыстаң.

Ойын үс часча парған. Иди прайзының алнына Виталий Доможаков сых чөрібіскен. Ікінчи орында – Михаил Чарков (кізінең Асхыстаңнар), үзінчи орынға Олег Топоев сыххан, ол

Ағбаннаң килген. Оларға прайзына алғыстас піктерін читіргеннер.

ВОЛОНТЁРЛАРГА – СЫЙЫХТАР

Хакасияда «Чиңіс волонтерлары» тикі Россиядағы халых чөрімінің региондағы пблиинің өткін араласчыларына дипломнар паза сыйыхтар читіргеннер.

Ирткен чылда волонтерлар көп акция иртіргеннер. Олар, чииттерні патриотизмге үгрдерінең пасха, кізілерге социальнай полызыг пирерінең айгасханнар. «Чиңіс волонтерлары» тикі Россияда иртірілген «Ибіркіні улам чарых ит сал» акцияда араласханнар, ол чир-

чайаанны хайраллирына көстелген. «Алтын тудалар» проектте аралазып, олар хызылчатхан сөбі-релерге паза ветераннарға чурт-ііітарын тыхтирға полысханнар. Волонтерлар республиканың чурта-зында иртірілчеткен мероприя-тиелерде сыбыра араласчалар.

ХАЗЫХТАРЫН ПИКТЕЕННЕР

Хакасияның чуға чуртапчатхан сөбірелерінің 123 олғаны Абазадағы «Саянская благодать» санаторийде үс неделя, тынанып, хазыхтарын пиктеен.

Санаторийде олғаннар спорт-наң, физкультуранаң айгасханнар, Хакасияның тархынын үгрнгеннер, экскурсия чөргеннер.

Хайди чоохтааннар Хакасияның істеніс паза социальнай тилис министерствозында, 2016 чылда

чуға чуртапчатхан сөбірелернің палаларына улуг хайыг айлан-дырылган. Оларның хазиин пик-тирине 50 млн. салковай позыдылган. Аның полызиинан республикадағы 3 муң азыра олған чахсы тынанып алған.

Тимнееннер Хакасия пазының администрациязы, Елена ТИМОФЕЕВА, Михаил ИДИМШЕВ, Хакасияның экономика министерствозы, Кристина КУЧМЕНКО

ЫРАХХЫ ВОСТОКТЫ ТИЛІДЕРІ – ӨӨН КӨСТЕГЛЕРНІҢ ПІРСІ

РОССИЯДА

МОСКВА. Россияның Ыраххы Востоктың тилизінче министрі Александр Галушка регион инвестиция саринаң бизнестің хайиин тарт сыххан тіп санапча.

«Пір чыл артиинаң тусха алнынча тилипчеткен чирлер, Ыраххы Восток тилизінң фонды паза инвестпроекттер тоғынып пастаанда, Ыраххы Востоксар 1,3 трлн салковай инвестиция кирген. Анда 470 инвестиция проект, олар 80 муңча наа тоғыс орнын пирерлер», – искірген министр.

Аның чоогынаң, кирек регионға хайыг алыс парғанында. Мының алнында Ыраххы Востокка ахча «нинче халар, анча пирерге» оңдайнаң пирілген полза, амды регионға хабазыг тыып сыххан. Анзы иң пурун Россия президенті Владимир Путин турғысхан көстеглернең палгалыстыг.

Известия

120 ЧАСТЫГ АҒА ПРЕЗИДЕНТТИ МАХТАПЧА

ИНГУШЕТИЯ. Ингушетияның 120 частыг чуртагчызы Аппаз Илиев позы оңнапчатхан президенттернің аразында Владимир Путинни прайзынаң иң артык тіп санапча.

Аппаз Лоросович Илиев 1896 чылда мартта төреен. Ол Россияда иң улуг частыг чуртагчы полча. Ага пөзік таглар аразындағы Гули аалда чуртапча.

Илиев Россияның тархынында хайдаг киректер полғанын прай даа ундут салтыр. «Пастағы тилекей чааны сала оңнапчам, че чахсы нимес», – теен ол.

Узах частыг чуртагчының сөстерін пархазы тілбестеен. «Политиктернің аразында кем аның көңніне кірче?» сурыға ол піди нандырган:

– Владимир Путин. Мин хақан даа аның үчүн. Ол иң артык. Путинге алғыс, – теен ага.

Новости РИА

ТАХТАНЫ ХАЙДИ АДІРҒА?

КРЫМ. Керчь пролив кизіре салылган тахтаны хайди адир сағыснаң үлескен Крым парламентінің пазы Владимир Константинов. Ол аны «Ибзэр чол» адап саларға чөп пирче.

Че республика пазы Сергей Аксеновтың көрізінең, пу сурыг хоостыра чоннаң чөптөзеге, Интернет пастыра үн пирерге кирек. Андагох оңдайнаң тудынарға кирек, ахча таниин таллапчатса.

Керчь пролив кизіре пүдирілген тахта Россияда иң узун полар. Крымы Краснодар крайынаң піріктрчеткен тахтаның узуну 19 км тиңнелче. Аны пүдиреріне 227,92 млрд салковай хорадылары көрлече. Ол тахтача автомобильлер чөрізі 2018 чылның декабрында пасталар. Пастағы поезд тахтача 2019 чылның декабрында иртөрі көрлече.

Лента.гу

14 МУҢ НАА ТОҒЫС ОРНЫ ТӨСТЕЛГЕН

АЛТАЙ КРАЙЫ. 2016 чылның 11 айына 13,9 муң тоғыс орны төстелген паза наачылалган.

Регионның істенісче паза социальнай хабазыгча өөн управлениезі искириинең, наа тоғыс орыннарын үс муң организация төстеен. Оларның үзінчи чардыгына кадрларны тапханнар чонга тоғыс тапчаң службалар. Наа тоғыс орыннары пілдірте хозылган пүдирігде – 292 орынға 458 орын килісче, коммунальнай, социальнай паза алынча полызыглар пирерінде – 1350 орынға 2122 орын, че иң көп тоғыс орыннары аал хониинда паза хатап тимнечең сыгарыста төстелген.

Алтай крайы
правительствозының официальной сайты

ИҢ АСХЫНАХ ЧАЛ АХЧАЗЫНЫҢ СИНИ ХАТИ КӨДІРІЛГЕН

ВЕНЕСУЭЛА. Президент Николас Мадуро позырахта, инфляция өсчөткен сылтаанда, иң асхынах чал ахчазының сини хати көдірілердеңер чарлабысхан.

«50 процентке, январьдаң пенсиялар паза иң асхынах чал ахчазы 40638 боливар пол парар», – искірген хазна устагчызы.

Венесуэлада амды боливарның долларға пір саңай нинче-де курс тоғынча. DIPRO официальной курста алызыглар чоғыл – доллар үчүн 10 боливар. DICOM ахча алыстырчаң хоза системада курс – 678 боливар, че анзы «хара рынок» көзідіглерінең хай-хай ырах. Анда доллар 3,3 муң боливарға чит парча. Пу курсча иң асхынах чал ахчазы 31 долларға тиңнелче.

Новости РИА

ТИЛЕКЕЙДЕ

АВТОМОБИЛЬ КІЗІЛЕРНІ ПАСХЛАТХАН

ИЗРАИЛЬ. Иерусалимде чаачылардаң тоғыр пазох теракт полған. Амды Ниццада паза Берлинде полған теракттардағы чили, ідөк таарлағ тартчаң автомобильнең тузаланғаннар. Израильдегі номерліг «Мерседес» автомобиль, тротуарзар сыгып, автобустаң сыхчатхан чаачыларзар ойладып, оларны пасхлатхан. Анда үс хыс паза пір оол үреен.

Киречілернің чоогынаң, водитель, тротуарча өнетін табырах ойладып, чаачыларны пасхлатхан. Аны ат сыхханнарында ла, машина тохтап парған. Руль кистінде Иерусалимде чуртапчатхан араб полтыр.

Newsru.com

Поғдархас

Чыылығ

ХГУ ИҢ АРТЫХТАРНЫҢ САНЫНДА

Ирткен чылның салттары хоостыра Хакасияның өөн университеті Россияның иң артых үгредіг заведениелерінің санына киріпген. «Социальный навигатор» төстеен рейтингте вузтарның хазна экономиказы кирексіністеріне килісчетені көрілче.

Тиксі хазнабыстың 89 университетінің тоғызы паалалған. Мында тоғысха ызылған алай

тоғыс пирчеткеннердең хығыртылар алған университет тоосхан чииттерге, преподавательлернің паза тиксі вузтың тоғызына хайығ айландырылған. Ідөк пөзік үгредіг заведениелері істезілігі тоғыстарынаң паза хоза үгредіг киреенең парыс ал полчатханы санға алылған. Рейтингке Россияның 82 регионнаң пөзік үгреділігі специалисттер тимнепчеткен хазна, муниципальной, алынча үгредіг учреждениелері кирілген.

Хакасияның үгредіг паза наука министерствозы

Регион пазының орынчызы Владимир Крафт Хакасия правительствозындағы чоннар киртінізі чөбінің теестегі чыылиин иртірген.

АЙМАХ ЧОН – АЙМАХ КИРТІНІС

Сурығларны үзүрер алнында Владимир Александрович республиканың национальной паза территориальной политика министрі Дмитрий Тодышевнең хада «Киртініс терроризмнең тоғыр» литература мариин чиісчилеріне сыйыхтар чітіргеннер.

Чыылығда республиканың город-аймахтар администрациялары киртініс организацияларынаң хада пылтыр хайдаг тоғыстар апарғаннарынаңар искірілген. Таштып аймааның үгредіг управлениезі устағчызының тоғызын толдырчатхан Галина Адыгаева аймахта чирсуғчыбыс, үгретчі, абыс Иван Штыгашевке чарыдылған мероприятиелер иртенің таныхтаан.

Чыылығда ідөк чоох тутханнар Орджоникидзе аймаа пазының орынчызы Ирина Кривошеева, Харатас город пазының орынчызы Андрей Ващенко паза Алтай аймаа пазының орынчызы Владимир Кыров. Анаң Хакасияча Россияның юстиция министерствозы управлениезінің коммерческой нимес организациялар киректерінче пөлік пастығы Светлана Малюшкина коммерческой нимес организацияларға теелчеткен законнарзар хайдаг алызығлар кирілгенін чарытхан. Аны истіп, пір оол ол алызығларға чөпсінмиңчеткенін чазырбаан: «Ноға хараазын тоғынчатхан клубтарның санын хызырчаң закон чоғыл? Сайбағчылар клубтарда чылысчалар. Мин позым хақан-да закон сайбағчызы полғам. Ам, орта чол таллап алып, киртініске тартылчам. Сайбағчылар хомай пөгіннерінеңер чөптөзерге хақан даа тигірибзер килбестер. Олар клубтарда, барларда чылысчалар. Аннаңар минің чөп пар – хараазын тоғынчатхан учреждениелерге хайығ саларға».

Чыылығдағы сурығлар үзүрлген соонаң Владимир Крафт наа 2017 чылда прайзына оң ползын тіп алғаан.

Татьяна ТОПОЕВА

Аал хонии

ФЕРМЕР ТОҒЫЗЫ ПАРЫСТЫҒ

Амгы туста сөбіре паза наа ала тоғынып пастапчатхан фермерлерге хазна чахсы польысча: аал хонии техниказын, мал-хус аларына, хазаалар пүдіреріне паза пасха даа нимелерге өнетін грант пиріпче.

чахсы тартча. Грант ахчазына фермер ідөк герефорд породагы ікі пуға алып алған. Оларны төлге тудар. Ағаа хоза чарым чыл аразына Михаил Бозыков герефорд породагы хазырлар саздызып аларға пөгінче. Хазырлар ідөк грант ахчазына алылар.

Фермерге палалары Семён,

Хазна хабазиин алғаннарның пірсі Таштып аймаандағы Пичехол аалдағы фермер Михаил Семёнович Бозыков полча. Ол хақаннаң инектер паза хойлар тутча. Аалда чуртапчатхан чон хайди мал тутпас.

– 1983 чылда, армиядаң айланғанда, Таштыптағы совхозта комбайнер польып тоғын сыххам. 2002 чылда, совхоз изел парғанда, тоғыс чох халғам. Маллар уламох көп тут сыххам. 2009 чылда фермер польыбысхам. Падам Семён Ойлович чирнеңөк айғасхан, колхозта иң чахсы комбайнёр полған. Кізее нименең-де айғазарға кирек ле. Фермер ползаң, поэиңа тоғынчазың, ағаа хоза хазна чахсы польысча, – теен Михаил Семёнович.

Аның кресен-фермер хониинда 118 мал саналча, ол санда 45 инек. Малларны фермер өөнінде итке өскірче. Ағаа хоза Михаил Семёнович сула паза пуғдай өскірінең айғасча. Пүұл ол 47 гектарда тоңастығлар салған. Ідөк суланы посха өскірче, че піреөде аалдағыларға садыбысча. Фермернің поэиңың 27 гектар чірі пар, пасхазын ИБіг аал чөбінең арендаа алып алған. Пичехол аалның хыринда тузаланылбинчатхан чирлер ам даа пар. Аал чөбі ол чирлерні чаргы пастыра муниципалитетке айландыраға күстенче, андада ол чирлер чонға от сабарына, фермерлерге тоңастығлар саларға туза поларчы. М.С.Бозыков, аал чөбінең арендаа хоза чир алып, тоңастығларны көп арах саларға сағынча.

2015 чылда Михаил Семёнович сөбіре фермазын тилідеріне Хакасияның аал хонии паза ас-тамах министерствозының грантын алған. Пу хазна хабазиин ағаа уғаа чахсы чөлең полған. Грант ахчазына фермер турбиналығ Т-89 трактор алып алған. Ол күстіг техника, аннаңар хыраны

Фермер Михаил БОЗЫКОВ

Александр, Ксения паза кізөзі Андрей польысчалар. Александр оолгы паза Ксения хызы Северде чуртапчалар. Чайғызын олар, отпуск алып, малларға от билетирге польызарға кил парчалар.

Сөбіре пазы аал хониинан айғасчатханына чөпсінче. Кізі, аалда чуртап, малларны ідөк тее тутча, че фермер полчатсаң, хазна польысча. Фермер чіли санға тур салғанда, ол Россельхоз-банктаң трактор аларына кредит алған. Хорадылған ахчаның чарымызын хазна субсидиянаң айландыр пирген. Фермер полбаан полза, ахча айландырылбасчых тіпче. Ікінчі тракторын алар үчүн пазох банксар айланарға киліскен. Трактор аларына хорадылған ахчаның 30 %-і фермерге айландырылған.

Михаил Семёнович Бозыков, маңнаныстығ фермер полчатханы үчүн, пылтыр декабрьда аал хонии тоғынчыларының үлүкүніне хығыртылған. Анда ағаа Аарластығ пічік чітірілген.

Оксана ЧЕЛТЫГМАШЕВА

Ус холлығлар

ПАСХА ЧОННЫҢ КУЛЬТУРАЗЫН КӨКЛӨЛЕРІНДЕ КӨЗІТЧЕ

⇒ 1 стр.

Ус холлығ ипчі көклөлер чайырынаң алты чыл айғас парир. Интернет пастыра ол аймах мастер-класстар көріп алча. Пу тоғысты идеріне өнетін үгреноөн. Татьяна Николаевна хақан даа хоостирға, чапсырарға, тігерге хынчаң. Көклөлер идері аның хобби полча. Истерні, чіптерні, нинчілерні, састарны ол садығ туразынаң алча. Пірее өкер истернің чардыхтарын кізілердең сурап алча. Татьянаң ателье тутчатхан таныстары пар. Анда кирек чох өкер ис чардыхтарын алып алча.

Амды Татьяна Сагатаеваның поэиңың узанчаң орны пар. Аның ічепабазы Асхыста «Ткани» садығ туразын тутча. Анда Татьяна Николаевна поэиңа пулуңас пөліп алған. Амды көклөлерін анда тимнепче. Полған на ус көклөзін пос ондайынча чайапча. Татьяна Сагатаеваның көклөлерін омаларынаң, харахтарынаң танып салчалар.

Татьяна Николаевна Асхыстағы лицейде тархын паза обществознание үгретчізі полча. Ол школа соонаң Ағбандағы Сойан-Алтай тюркология институтында орыс тілі, литература паза тархын үгретчізіне үгреноген. Амды профессиязы хоостыра тоғынча. Ол институт соонаң Северде Хета аалда үс чыл орыс тілі үгретчізі полған. Пірсінде Хакасиязар отпускка килгенде, ол Иван Николаевич Сагатаевнең танызып алған. Ол полицияда тоғынча. Хада сөбіре төстееннер. Чапсыстығ, Татьяна Николаеваның хыс фамилиязы ідөк Сагатаева. Хоных хонғанда, ағаа фамилиязын алыстырарға киректелбеен.

Севердең саңайға айланғанда, Асхыстағы лицейде көклөлер чайаңаң мастерской азылған. Пүұл часхызын лицейдегілер пастағы көклөлер көзідиин иртірерге пөгінчелер. Олғаннар ол тоғыс-наң хынып айғасчалар.

Татьяна Николаевна аймах чонның паза пурунғы тустағы көклөлерні чайирға

хынча. Северде тоғынчатханда, андағы чуртағчылар ағаа долған, нганасан көклөлерін ит пирерге сурынчаңнар. Ус холлығ ипчее калмык көклөзін чайирға киліскенөк. Че аймах чонның көклөзін чайир алнында оларның культуразын, кибірлерін Интернетче алай энциклопедияларча үгреноче: хайдаг тон, пөрік кис чөрчелер, чазанчыхтары хайдағдыр.

– Севердегі чонның культуразы пай, – тіпче Татьяна Николаевна. – Мағаа пасха чонның культуразын пілерге хынығ. Мағаа өөнінде национальной көклөні тимнирге чахыпчалар. Че көңніме хыдат культуразы кірче.

Көклөлерін Татьяна Николаевна өөнінде сыйлапча, піреөде сатча, іди көмес парыс идіп алча. Аның ічезінің ибінде хызы чайаан көклөлер толдыра. Иван Николаевич ипчізі көклөлер итчеткенінең пір дее тоғыр нимес, тимде көклөні көр салып, ол күлімзіреп ле салча. Полицияда тоғынча даа, ол поэи ідөк чайаачы кізі, хоостар чайирға хынча.

Аат хустар осхас ынағ ирепчі палалары чайаачы тоғыснаң айғасыннар тіп сағынча. Оларның төрт хыс өсче. Улии Таняа 14 час, ол хореографиянаң айғазарға хынча. Лариса 3-чі класста үгреноче, өс парза, архитектор поларға сағынча. Дашаа 5 час, ол хоосчы поларбын тіпче. Иң очылары Алиса ікі частығ, ідөк хоостирға хынча. Хызычактар ічезінең хада көклөлер чайапчалар. Палаларның хақан даа наа сағыстар полча. Олар наа көклө сағын таап алзалар, аны хада хоостап тимнепчелер.

Сагатаевтер сөбірезі амгы туста тың маң чохла түсче – Асхыста чурт пүдірче. Татьяна Николаевна туразында алынча узанчаң пөлік азып аларға сағынча. Иван Николаевич поэиңа ідөк алынча кабинет кирек тіпче.

Таныхтирға кирек, Татьяна Николаевна, көклөлер чайырынаң пасха, ідөк нымахтар паза чоохтар пасча.

Татьяна ТЮТЮБЕЕВА

Пайрамның төреен күні

Тіл сурии

ИТЧЕТКЕН КИРЕКТЕРИ ПОС ЧОНЫНАҢ ПИК ПАЛҒАЛЫС ПАРҒАН

Ирткен чылның декабрьында Хакас хазна университетинин хакас кафедрасының доценті, филология наукаларының кандидаты Лариса Ильинична Чебодаева төреен күнін таныхтаан. Аның итчеткен киректері пос чонынаң паза чиринең пик палғалыс парған.

Төреен Лариса Ильинична ызых Күнүре чирінде. Ол пасчатхан чоохтарның пір матыры ол чирдеңер мындағ ние чоохтапча:

«Мин Күнүреден сыххам. Пу мин турған орынны пістің улугларыбыс ызых чирге санаңаң. Анзын кічигде исчең полғам. Пеер сыгып, олар Күн чайааннаң сурынчаң полтырлар, аймах-пасха тустарда».

Мында төріп, төреен чиринең паза чарылыспаан, аспирантурадағы үс чылны санға албаза (1985 – 1988 чылларда ол Ленинградтағы хазна университетінде аспирантурада үргенче). Аспирантурада үргенчедіп, Лариса Ильинична хакас тілінің иң сидік, таластың синтаксис сурығларын наука саринаң істесче, аның кандидат диссертациязы “Грамматическая природа зависимых глагольных конструкций в хакасском языке” тіп адалча. Прай нимені тузында идерге үрген парған хыс пір чыл пазынаң Алма-Атада диссертациязын арачылап, филология науказының кандидаты болыбысча. Мынның сығара – алнынзар ла хаалағ, өөрлес ле. 1989 чылдаң сығара аның істені чолы Ағбандағы үгретчилер институтынаң – Хакас хазна университетінең палғалыстығ.

Күстенчик чиит кізіні национальнай школалар факультетинин деканының орынчызына тургысчалар, төрт чыл пазынаң (1993 чылда) пу факультеттин деканы болыбысча, 1996 чылда, Солян-Алтай тюркология институты азылғанда, наа институттың директорына профессор Степан Павлович Ултургашев тургызылған, аның орынчызына – Лариса Ильинична Чебодаева. Олох туста 2002 чылдаң хоза хакас филология кафедрасынаң устирға маңнанча. Күстіг устағчы хакас чонның чииттерин өскіріне көп күс хоратча: полған на студентнең тоғынча, үргенінең маңнанча ба, маңнанминча ба тіп, полған на кізінің хылынызын сизинче, саба чолдаң сизиктендірче, күстіглерін, көөктіріп, өскірче. Ольга Гавриловна Ултургашева паза Лариса Ильинична Чебодаева кафедранаң устатчатхан туста, кафедраа чиит үгретчилер хозылча: Наталья Николаевна Таскаракова, Алёна Николаевна Чугунекова, Марина Алексеевна Медведева, Владислав Александрович Боргояков, Инга Людовиловна Кызласова.

Лариса Ильинична ырах көрістіг устағчы ла нимес, ідөк күстіг үгретчи. Ол студенттерге тирең пілістер пирче, пасха постың чуртазын апарарға көніктірче. Мағаа Лариса Ильинична хакас тілінің тирең сағызын, хыйға пілізін көзіт пирген тириге чарир. Амгы туста пістің үгретчибістің өөн пөгіні чиит-

Филология наукаларының кандидаты Лариса Ильинична ЧЕБОДАЕВА

терні чахсаа тартары, посты, постың тілін паза чонун улуглырына, кізі чили өзеріне көніктіріңері полча, аннаңар ол занятелерні сағысха тиліг тексттерге төстене апарча, оларны чуртаснаң палғалыстырча, саблыг ученайларның тоғыстарынаң таныстырча, кибелістер үргендірче. Улуғ опытыг үгретчилернің уруктарына студенттерні паза магистраттарны апарча, іди чалтырама уруктар пользынаң оларны үгретчи тоғызынаң таныстырча.

Үр ниместе Лариса Ильинична студенттерінең хада Ш.Амонашвилинің семинарларына чөргеннер. Аның тоғынчатханын, сағынчатханын, чуртасха көрчөткөнін ол поэна чағын полчатханын таныхтаан. Студенттері Лариса Ильиничнаның занятелеріне хынадырлар, выпускниктері тоғасхан сай алгыстарын читірчелер. Мынзы үгретчинің тоғызына паалағ нимес пе? Үгретчи тамысхан свечи успинча тидірлер, ол чалбыранып көйөдир паза пасха көп свечи тамызып, оды чылиин чонда таратча.

Лариса Ильинична – угаа күлүк, сымдах кізі, аның тоғызы үзілбинче. Көп тус хоратча үргенчилерге паза студенттерге учебниктер паза үгредіг пособиелерин тимнирне. Аның устаанынаң, холынаң тимнелген учебниктер Хакасияда ла нимес, ідөк Россия синінде пөзік паалалчалар, учебниктернің федеральнай пічинне кіріп, Хакас чирин сабландырчалар. Үгредігнің Россия академиязының президенті Лариса Вербицкая ирткен чыл, Хакасия пазын Виктор Зиминни алгыстап, пістің учебниктернің пөзік синде тимнелгенін таныхтаан.

Че Лариса Ильиничнаның алнында пазох ла наа пөгіннер, наа хаалағлар. «Чуртас – ол полған на сай пирік таға сыхчатхан осхас ние. Аның пазына иптг чидіп алзаң, чүрең толдыра полча, агаа өрініс тол парча, тынанып алчазың, анаң пазох – наа тағычаң, сыныхтағлар. Иди чайалған кізінің пу чирдегі чуртазы», – тіп айланча чииттерзер аның Каной апсах матыры. Лариса Ильинична ідөк наадаң наа тағычаңтар азып одырча. Наа учебниктер тимнирге кирек, аны тиміне сығарарға, пос тузынаң санаспин, амгы төлге наа чоохтар, кибелістер паза баснялар чайирирға. “Хабар” газетаның хыгырыгылары аның сыхчатхан чоох-кибелістерінең таныс поларлар. Сағам Лариса Ильинична ікі книга сығар салған. Ікізінең “Өбекелернің чолларынча: Уклинча уучаның чоохтары” адалча.

Пу книгаларда аның чуртас философиязы, киртінізі, чиит төлге, чонға чөптері: “Ир кізі – чурт ээзі, ир кізі – род пазы”; “Ипчи – чурттың чыли, ипчи – ир кізее нанчы”; “Полған на чонның күзі – аның чирінде”; “Суғ – илбек күс”; “Чир – кізі осхас тынның ние”; “Чаксы кибір – ол чонның хуйағы... Кибірли тудынмаан чон чітче”; “Сағыс-көгистіг ипчи прай нимені ипттеп одырча, чох нимені пар идіп, сағыс-көгис чох ипчи – сайбап одырча, пар нимені чох идіп”; “Кізі – чайаан палазы”; “Минің тілім – минің худым, минің тілім – чонның худы” паза пасха даа илбек сағыстар ол піске сииртерге сағынча. Чоны, чүрегін азып, постың кибірлеріне төстене, Чир-чайаанны аарлап, орта чолча парарына ізенче.

Наука чолы оой нимес. Ол тілнің чазыттарын тирең хасханы полча, пирееде, чон чайап салған хыйғаны таап полбин, иледе илепчезің, че сын сағысха чидіп алзаң, алтын-күмүс тапхан чили, өрнчезің. Лариса Ильинична 150-че тоғыс чарыхха сығар салған, олар Хакасияда ла нимес, чирібістің пасха даа пулуңнарында пістің тілібіснен таныстырчалар. Студенттерні наука тоғызына көніктірче. Аның устаанынаң тимнелген наука тоғыстары хақан даа турыстыра паалалча. Гранттар пользынаң тимнелчеткен наука тоғыстары парох. Иди ол литература кафедрасындағы доцент Н.Л.Кольчиковаң “Хакасско-русский ассоциативный словарь этнокультурной лексики” темача Россия синіндегі тоғысты толдырғаннар.

Лариса Ильиничнаның чалтырама тоғызы пөзік паалалған. Ол “Хакас Республиканың саблыг үгретчизи”, “Пөзік профессиональнай үгредігнің аарластыг тоғынчызы”, “Чыл кізі” аарластыг аттарны турыстыра ал чөрче. Россия тюркологтары комитетинің кізізі, республикадағы терминнер комиссиязының кізізі полча. Халых-чарыдыгыг тоғыста чітг араласча, сыбыра “Хабар” газета пастыра чонынаң чоохтасча.

“Сөбіре – прай нименің өөн... ічепабаның, тізең, тоғызы – паланы чуртас салғагында посты чидірин чөрерге, посты пілінерге, постың орнын табарға үгрет салары. Олғанның өзені сөбіреде пиктелче” (Л.И.Чебодаева). Лариса Ильинична оолғын, олох оңдайнаң көстеп, өскір парча. Оолгы Айдыр, Новосибирскте имчөө, угаа кирек хирург профессияа, үрген киліп, пос чонына пос чирінде улуғ туза ағылча.

Лариса Ильинична хақан даа чирібістің, чоныбыстың, чайааныбыстың, туған-чағыннарының үчүн сағыссырапча, оларның үчүн сурынча:

Пользыңар, чап-чарыхтар,

Пала-пархаларға, чон-чахсаа.

Пользыңар піске, ап-арығлар,

Пазох айланарға чуртасха.

Аарлыг Лариса Ильинична, прай үгретчилернің паза студенттернің адынаң алгыстапчам Сіреңні чалахай пайрамның үлүкүннең! Чайаан күс, хазык пирзін Сіреңге, туған-чағыннарыңа! Ах сағыстарың толып одырзын, чуртас Сіреңні өріндіріп одырзын! Пазох пір пасхыс алтапчазар, че алнында пасхох пасхыс. Пазох наа тағычаңтар азарға кирек, аарлыг Үгретчим!

**Инга КЫЗЛАСОВА,
Хакас филология
кафедрасының устағчызы**

Чуртаста піс сөстерні олаңай ла чоохтанчабыс. Сөстернің пілдіриинөңер, олар ние таныхтапчатханынаңар сағынминчабыс. Пүүн мин аңдағ сөстернің хай пірсін не көзідімге аларға сағынчам.

Чонда «алгыстапчам» сөс удаа тузаланылча. Кізіні төреен күнінең, тоғылах чазынаң алай үлүкүннернең чылыг, паарсах сөстернең «алгыстапчам» тіпчөбіс.

Сынында «алгыстапчам» сөс ние таныхтапча? Аның пілдірин, ние таныхтапчатханын піліп алар үчүн, сөстің төстігін көр көреңер. Төстігі «алгыс» сөс полар. «Алгыс» сөсті орыс тіліне «спасибо» тіп тілбестирбіс. Тиксі «алгыстапчам» сөсті орыс тіліне тілбестезе, «благодарю» полар. Пирее кізее чаксы кирее үчүн алгызыбыс читірчетсебіс, «алгыс ползын», «улуғ алгыс» паза «алгыстапчам» тириге кирекпіс.

Андағда «поздравляю» сөс хакас тілінең хайди полар? Пу сурыға нандырап үчүн, алыптыг ныхахтарыбыссар, пістің өбекелерібістің чоогынзар айланча. Көзідімге, «Ай-күнге пазырып, алғап-сулғап турадырлар». Прай даа алыптыг ныхахтарда матырларны тойда алай улуғ пайрамда улуғ частығлар алғапчалар. Минің көрізімнең, піске дее

«АЛҒЫСТАПЧАМ» АЛАЙ «АЛҒАПЧАМ»?

«алғапчам», «алғас сағыстарым», «алғас сөстерімні читірчем» сөстернең алғым тузаланарға чарир. «Алғапчам», «алғас сөстерімні читірчем» сөстерні орыс тіліне «поздравляю» тіп тілбестирге чарир, неке.

Паза пір сөсті орыс тіліне хайди тілбестепчеткеннері көңніме пір дее кірбинче. Ол сөс пістің улуғ үлүкүнбісті таныхтапча. «Чыл пазы» сөсті орыс тіліне «голова года» тіп тілбестөпчелер. Орта ба іди тілбестөпчөкөнбіс? Пу сурыға нандырап үчүн, көзідімнер пирчем: «Мин аал пазында чуртапчам», «мин аал азагында чуртапчам». Амды орыс тіліне көні тілбестөп көреңер, піди полар: «Я живу в голове села», «я живу в ноге села». «Чыл пазы» сөсті, ідөк көні тілбестөп, «голова года» идіп алғаннар. Пістің хакас тілінде «пазы», «азагы» сөстер алғым тузаланылча. Көзідім: «тағ пазында», «суғ пазында», «хол пазында». Сынында пу нимелернің пастары чоғыл, кізінің паза пасха даа тіріг нимелернің не пас пар. Сынында чылның пас чоғыл, че «чыл пазы» сөсте «пас» сөс чылның пасталчатханын таныхтапча. Аннаңар «чыл пазы» сөсті «голова года» тіп тілбестөпчөкөнбіс орта нимес. Аны «начало года» алай «новый год» тіп тілбестирге кирек. Кибелістерні, чоохтарны тілбестөпчөкөн чайаачы устар көні тілбестөөні пирееде киліспинчеткөнінеңер чаксы пілчелер.

Мин пүүн ікі ле сөсті алып алғам. Соонаң пасха даа сөстердеңер пазарбын. Пістің тілнең айғасчатхан ученайларыбыс минің танығларым хоостыра ние тириктир ни? Саба сағынчатхан ползам, мині орталап салзыннар, сурығларымны чарыт пирзіннер.

Геннадий КИЧЕЕВ

Чыл салтарлары: үгредіг

Хакасияның үгредіг киреенде 2016 чылда көп чидіглер паза алызыглар полғаннар. Ирткен чылда республика правительствозынаң үгредіг паза наука министрствозы олған садтарында хоза орыннар азар, школалар наачылир паза пүдірер тогыстарны узаратханнар.

Халғанчы пис чылга Хакасияда кічиг палаларның саны 7 муңны ас парған. Палаларның саны өсчөткөндө, олған садтарының санын ідөк хозарга кирек. Иди пүүнги күнге республикада 300 азыра олған сады саналча. Халғанчы пис чылга Хакасияда 10 олған сады пүдірилген, ол санда 4 аалда. Хақан-да олған сады полған 20 учреждение хатап үгредіг организациязына айландырылған. 2016 чылда олған садтарында хоза орыннар азар тогыс узарадылған. Иди республикада хоза 650 орын

ОЛҒАН САДТАРЫНДА ХОЗА ОРЫННАР АЗЫЛЧАЛАР, ШКОЛАЛАР ПҮДІРІЛЧЕЛЕР

азылған. Ол Абаза городтагы «Дельфин» паза «Нымах», Орджоникидзе аймаандагы «Ко-

Ағбандагы 24 № школаның үгренчелери

лосок» паза «Малышок» олған садтарында тыхтаг тогыстарын иткен соонаң хоза орыннар азарга оңдай полған. Идөк Боград аймаандагы Сон аалның

үгредіг учреждениезінде школа алнындагы группа азылғанда, хоза орыннар азылғаннар. Ха-

ратаста «Ягодка» олған сады тогынып пастаан, ағаа хоза үр ниместе Асхыс станцияда 25 орынға олған сады азылған. 2016 чылда Хакасияның

школаларында парта кистіне пастағызын на 8 муң азыра олған одырған. Ол, ирткен чылнаң тиңнестірзе, 1 муңча палаа көп. Хайди искірче Хакасияның үгредіг паза наука министрствозы, школа тоосхан пір үгренчинің орнына 1-ғы классха 2 үгренчи килче. Республикада палалар саны өсчөткөнін сизініп, Хакасияның правительствозы школаларда орыннар тимнир тогысты амох толдырча. Пүүл Асхыс аймаанда ікі школаның пүдіри тоозылған. Наа чыл соонаң анда үгренчелер үгреніп пастирлар. Улуғ тогыс парча регионның столицазында. Үгредіг паза наука министрствозы искіриинен, иң көп палалар Ағбанда үгренчелер. Аннаңар городта наа школалар пүдірерлер.

2015-2016 үгредіг чылында школа тоосчатхан үгренчелер ЕГЭ сыныхтагларында чахсы салтарлар көзіттелер. Пістің

оол-хыстарның салтарлары Сибирьдегі федеральной округта даа, тиксі Россия синінде дөе пөзік. Хакасияның таланттыг үгренчелеріне хабазар тогыс пүүл узарадылған. Пістің үгренчелер Россия синіндегі марыг-олимпиадаларда удаа сыйыхтыг орыннарға турысханнар. Хакасияда робототехниканы тилдеріне улуғ хайыг айландырылған.

Хакасияда хакас тілін паза культуразын хайраллап халар паза тилдер тогыс пөзік синде парча. Пүүнги күнде республикада өөн чуртагчыларның палаларының 77 проценті пос тілін үгренче. 2016 чылдаң олған садтарында хакас тілін апарчатханнарға паза хакас тілі үгренчелеріне чал ахказына хоза 15 процент төлег пиріл сыххан.

Оксана СУНЧУГАШЕВА

Сағысха киріп

Пістің төреен чир-суубыс алтын-тимірге, тайга-чазыларга, им көллерге пай. Мин хабарымда чииттерге, Шира аймаандагы пай орыннардаңар чоохтап пирерге сағыс тутчам.

Хақаннаң полған на кізі поэзияның төреен-өскөн чирине хынып, аны иң аарлыга санапча.

Илбек Ада чаа чыллары алнында паза соонда даа Шира аймаанда Коммунар, Шипилинск, Балахчин рудниктер тогынғаннар.

ХАКАСИЯ — ПАЙ ЧИРИМ

Мин сөбіремнең хада Коммунар поселокта чуртаам. Соонаң, рудниктиң хабазиинан 3 %-тіг ссуда алып, тура пүдіргем. Пістің чуртыбыстан ырах нимес имнег туразы полған. Аның хырында хузух ағастары өсчөң. Ырах нимес, чулыцах ла кизіре, аба чистегі өзені полған. Хынзаң, күн тооза теер, пір көнөк тееріп аларзың. Писке от сабарга орын олох өзенде пиргеннер. Хузух ағастары нымахтагы ла осхас. Мискелернің аймаа чи! Турабыстаң ырах ниместе нымырттыг өзен полған. Орыстар нога-да нымыртты теербечеңнер. Пістің чон аны, тееріп, хурудып, теербеннең тартчаң. Показыбыс өтіре Шипилинск рудниксер саарсых азах чол парчаң. Пис ирепчи, ол чолча үс километр парып, пөзік нимес хырли парған тагы иртчеңміс. Ол тагының үстүнде, торбас алтында, ах мискелерні пычакнаң кизіп алчаңмыс. Ол орынзар пістең пасха кізі чөрбөчөң. Иди миске тееріп алчаңмыс.

Николай ТРОШКИН

Социальная пользыглар

ХАБАЗЫГ КИРЕКСІПЧЕТКЕННЕРГЕ — ӨӨН ХАЙЫГ

Хакасияның істеніс паза социальной тилис министрствозы ирткен чылда социальной пользыг кирексіпчеткен чуртагчыларга өөн хайыг салған. Оларның санына кірче: чаа паза істеніс ветераннары, пенсионерлер, көп палалыг паза толдыра нимес сөбірелер, кинектер, чалгыс чуртапчатхан паза чуртастың сидіксінізіне кір парған кізілер. Чыл сай республикада аймах социальной пользыгыны 200 муң азыра кізі алча, ол — республиканың 37 % чуртагчызы. 2016 чылның 9 айына 51 муң сөбіре чонга социальной пользыг пирчең органнарда пользыглар алған.

Чайгызын «Хакасияда көп палалыг сөбірее социальной пользыг пирер оңдайлардаңар» республика законынзар алызыглар кирілген. Амды ол закон хоостыра, пір саңай үс пала төрізе, сөбірее миллион салковай пирілче. Ағаа хоза андаг сөбірелерге ай сай 10 муң салковай төлөлче (алында пу компенсацияның сині 4611 салковайга тиңнелген). Төлелерні өскірең чарадыгыны Хакасия пазы Виктор Зимин сыгарған.

— Сөбіреде пір саңай ікі-үс пала төріпчеткені — чахсы таныг. Андаг іче-пабаларны сыйыхтирға кирек, — теен Виктор Зимин.

— Улуғ тогыс толдырыл парған. Пу хоза төлеглер сөбірее чахсы хабазыг. Іче-пабаларның чурттарын даа чахсыландыраар оңдай пар, — таныхтаан Хакасияның істеніс паза социальной тилис министрі Наталья Карамашева.

Көп палалыг сөбірелерге республиканың іче капиталына сертификат читірилче. Таныхтирға кирек, ол пазагы чылда узарадылар. Хакасияның алты муңча сөбірезі андаг сертификатты алған, ол санда кічиг аалларның 112 чуртагчызы.

Көп палалыг сөбірелерге ідөк пір өрініс полған — олар Хакасия пазы Виктор Зиминнің хольнаң сигіс орынның микроавтобус клүстерін алғаннар. Полғаны ла 855 муң салковайга турча. Пис чыл аразына микроавтобустарны көп палалыг 30 сөбіре алған. Оларның сөбірелерінде читі паза аннаң даа көп пала өсче. Ол пөгіннерге республика бюджетінен 29, 1 млн. салковай позыдылған. Идөк «Русал» компания көп палалыг ікі сөбірее транспорт сыйлаан.

2016 чылда микроавтобустар алғаннар Таштып паза Ағбан пилтірі аймахтарының чонга социальной пользыг пир-

чең устаныстары.

— Пу транспортнаң специалисттер ыраххы ааллардагы уйан чуртапчатхан сөбірелернің палаларына пользыглар пирерге чапчаң чидіп ал турарлар, — теен Хакасияның істеніс паза социальной тилис министрі Наталья Карамашева.

Ирткен чылда Хакасияда Аршаннардагы Сагалаковтар сөбірезі сабга сыхты. Олар тиксі Россиядагы «Чыл сөбірезі» марыгда «Сөбіре-кибірлер хайраллагчызы» номинацияда чиңісі польбысханнар. Таныхтирға кирек, пу марыгда 77 регионнаң 286 сөбіре араласхан.

Идөк Россия синінде Хакасия үчүн турысхан кинек оолах Александр Салдыгашев. Ол хореограф-үгренчелі Любовь Губорчукнаң хада чоннар аразындагы «Inclusive dance» теелбек фестивалында III орын алғаннар. Марыг Москвада ирткен. Үр ниместе пазох Александр Салдыгашевтің ады республикада истілді. Ол Красавино городта ирткен тиксі Россиядагы «Синің ізенізің» фестиваль-марыгда чиңісі польбысхан. Үгренчелі Любовь Губорчук андар оолахтың теелбектенген видеозын ысхан.

Ноябрьда Пилтірдегі психоневрология интернадының чуртагчылары Санкт-Петербуртта ирткен тиксі Россиядагы «Ізеніс чилі» марыгда пөзік орыннар алғаннар. Герман Олег, хакас тілінең сарын толдырып, II орынны холға кирген. «Алтынай» хореография ансамблы III орын алған.

Улуғ частыглар ідөк социальной пользыг чох халбинчалар. Наа чыл алнында Хакасияның 50 ветераны пайрамның төреен күнін таныхтаан, оларның пізі — чаа

араласчызы, 45 кізі — тыл істенчелі. Прайзы даа 90 чазын алтапча. Тыл істенчелі Анастасия Семёновна (Шира аймаанан) 95 чазын чазапча. 2016 чылда пайрамның төреен күнін республиканың 460 узак частыг чуртагчызы таныхтаан.

Ирткен чылда Илбек Ада чааның 33 ветеранына чурт аларга субсидия пирілген. Оларның пірсі Илбек Ада чаа араласчызы полча, 32 кізі — ветераннарның өкіс халған ипчелері. Читі чыл аразына Хакасияда Илбек Ада чааның 1000 ветераны пос чуртына чидінген.

Ағаа хоза, пістің республиканың Илбек Ада чаа кинектері паза араласчылары чуртха чидінерге республика бюджетінен субсидия алчалар. Алты чыл аразына пу төлеглер 268 ветеранга пирілген. Ол пөгіннерге 38,7 млн. салковай позыдылған.

Хакасияда улуғ частыгларга хоза пір социальной пользыг пиріл сыхты — көп квартиралыг туралардагы тиксі тыхтаг тогыстар төлеглери 70 — 80 частыгларга компенсация оңдайынча нандыра айландырылча. Ол правонаң Хакасияның 1500 чуртагчызы тузаланча.

Хакасияның істеніс паза социальной тилис министрствозы пис кічиг аалнаң усталпача: Алтай аймаандагы Хызыл салда аал, Боград аймаандагы Тубанныг аал, Шира аймаандагы Чоғархы Тойым паза Олең ааллар, Таштып аймаандагы Чылангыг аал. Управление-учреждениелернің специалисттері кічиг аалларның чуртазында өткін араласчалар, субботниктер, үлүкүннер иртірчелер.

Кічиг аалларны тилідер программача республика чуртагчыларына тураларының хырларын наачылирға чарир. Ол оңдайынча Чылангыг аалның көп палалыг ікі сөбірезі паза чалгызан чуртапчатхан пенсионер тураларының хырларын алыстырарга социальной төлег алғаннар.

Наа чыл алнында кічиг аалларның олғаннарына тадылыг сыйыхтар читірилген. Аалдагы библиотекаларга олған литературазы пирілген. Ол книгаларны істеніс паза социальной тилис министрствозына кірчеткен учреждениелер чығаннар.

Тимнеен Татьяна ТЮТЮБЕЕВА

Алғасчы

Таштып аймааның
Культура туразында
аймах специалисттер
истенчелер. Пүүнгі күнде
хакас чонның киби́рлерин
паза тілін тилдеринче,
чуртасха киреринче улуғ
тоғыс апарылчатханда,
республиканың культура
кіннеріндегі киби́рліг культу́ра
пөліктері маң чо́хха түсчелер
тізе, саба полбас. Ұлүкүннерні
азып, От инені азырап,
чайааннарзар хоос сөснөң
алғасчы айланча. Таштыптағы
Культура туразында, тізең,
штаттағы алғасчы тоғынча.
Геннадий Алексеевич
Тартыгашев пу тоғысты
толдырча.
Геннадий Алексеевич – угаа
чалахай кізі, ибiркілерні азых
чүреенең олаңай ла аптап
алча тиирге кирек. Орындағы
Культура туразыңар килзе,
прай кабинеттерче чөріп,
тоғынчыларның көңнін
көдіреді. «Чагбан чүректі,
чалахай көңніліг, пасхазына
хақан даа үндезер кізі», –
тіпчелер аннаңар.

Геннадий аға, республика алай аймах синінде иртчеткен мероприятие ползын, оларда сыбыра өткін араласча. Тун пайрам, Уртүн тойы, Чыл пазы үлүкүннерде паза киби́рлер иртірерінде ол чир-суғчыларынаң хада поладыр.

Г.А.Тартыгашевнең Мадыр аалдағы школада писатель, үгретчи паза абыс Иван Штыгашевтің 150 чазына чарыдылған конференцияда тоғасхам. Аалчыларны удурлап, ирбен отнаң арыглап, алғас сөстерінең оларзар алғасчы аға айланған: «Ис-пайлыг улыңар! Чабал нима чағын чөрбөзін, чаксы нима чапсынзын! Амыр-хазых чуртаңар!» Хурутхан киик идін, талған-айранны амзап алып, аалчылар пайрамға тимнелген көзидігні чапсып көргөннер. Геннадий Алексеевич аба теерізі төзелген хакас ибiчектегі хай пирее нимелер хоостыра таныглар иткен. «Пу кічиг аба теерізі нимес пе?» – айланғам андар. «Я, пу аба палазының теерізі», – үндескен улуғ частыг кізі. Андох ағастаң киртілген хайдағ-да тириглер

СӨӨГІ – ЧЕЛЕЙ, АҒАЗЫ – ХАЗЫҢ

Алғасчы Г.А.ТАРТЫГАШЕВ

Сом Максим АХПЛАШЕВТИ

чатчатхан. «Пу нимедір?» – сурғам. «Теер истечөң паспах, – нандырган Геннадий Алексеевич. – Иче-пабам, теерні истирге тимнеп, аны нымзадар үчүн, ачытхызар сал салчаңнар. Соонаң сығарып, читіре хураалахха, пасханаң истечөңнер».

Соонаң Геннадий Алексеевич позынаңар чоохтап пирген:

– **Минің төреен чирім Совет Союзы полча (күлімзірепче. – Авт.). Пүүнгі күнде Ибiг аалда чуртапчам. Төрөөм 1945 чылда Аңчул аалда. Пабам, Алексей Васильевич Тартыгашев, 1940 чылда армия парып, чаалазарга чөрибiскен. Илбек Ада чаада палыглат салып, 1944 чылда ибзер айланған. Палыглатхан сылтаанда пір азаа, кинеп, ээлбес пол парған.**

Геннадий Алексеевичтің пабазы аңчы паза палыхчы полған. Тайға чирінде аңнабин хайди чуртаңар. Чааның сидік чылларында сөбирезін азырирға кирек ле. Ол туста хазна чонға алымға ахча пирчең, че аны угаа асхынах полған. Алексей Васильевич, азаанаң кинек тее полза,

тайғада аңнап, суғдаң хоора, пил палытар тудып, сөбирезін азыраан. Аалдағы иреннер прайзы чааласханнар, аңначаң кізі дее халбаан. Ол туста тайға аң-хусха пай полған. Аңнар Сибирь тайгаларыңар Урал чирінең дее килібісчең полтыр.

Геннадий пастагы класста үгреткенде, пір чайғыда пабазы, марачаа одырып, тоғыс киик атхан. Аңчы, киик идін халасха, кип-азахха орназып, палаларын өскірген. Геннадий, тізең, күзі кірібіскенде, школаа пар киліп, тайгазар аңнап сығыбысчаң. Абаа ікі хати тоғазарға килістір.

– **Мағаа андада 16 час полған, – сағысха кирче улуғ кізі. – Пабамның марачызында, пирее киик адып аларбын тіп, хадағда одырчатхам. Паза ла көрзем, аба сығып одыр. Мылтиимнаң нинче-де ух позыдып, хорых парып, аннаң тискем. Аалға теере үсче километр полған полар. Хорыхханыма тохтабин ойлаам. Мин, пабам паза тайым ол орыңар парғабыс. Көрзебіс, аба өліг чадыр. Ус хати адып, теерте адыптырбын. Аба, тізең, марачызар тус чалғирға килген полған. Агаа ідөк тус киректелче нооза.**

Геннадий Алексеевич, кічигдең тайгалап чөргөн кізі, тайға киби́рлерін пілче.

– **Тайғада тағ ээлеріне дее, чабал нимее дее урун парарға чарир, – тіпче ол. – Чабал нимее урунған кізі алын таа парарға айабас, чуртазында, тізең, агаа оң полбас. Аны хоостыра мындағ нима чоохтап пирим. Андада мин чиит полғам. Пизблең тайгазар хузухтап парғабыс. Иирде, от одынып, чиис итчеткебіс. Тайғада ирте пүрүңкү улыңар піссер пастырып одыр, тағдаң инче. «Кем мындағ орай піссер килче полчаң?» – чоохтас турбыс. Ат хоңырозының табызы истілче. Ол «ниме» чалаң адынаң пістең 50 метрче оортах ирткен, ады көзінең өтіре көріңген. Анзын прай ооллар көргөннер, чочып парғабыс чил**

Тайғада аң атып алза, мындағ сөстер чоохтанып, отты азырирға кирек тіпче ол: «Таға-суға пирчебіс. Чирібіс көске пай ползын, тайгаларыбыс ағасха пай ползын, суубыс палыхха пай ползын!» Анзы пілдістіг, тайға пісті чистекнең, аңнаң азырапча, суғлар суғарчалар, от, тізең, чылыг паза чарых пирче.

Совет Союзы тузында киртініс сури хатыг полған. Ол тустағы төл прайзы даа пионер, комсомол полған. Геннадий Алексеевичке дее мындағ үлүс түскен. Аннаңар ол Худайға даа, хакас чонның киби́рлеріне дее киртінмечең. Төрт класста үгреткенде, аны пионерге алғаннар. Андада оларның сөбирезі Харагай паарында чуртапчатхан.

– **Пастагызын на галстук палғанып, ибзер килгенімде, азыранып алып, стол кистінең тура хонғам, – күлімзіреп ала чоохтапча Геннадий аға. – Ичем мағаа хатыг үннең: «А, кем кірөстенер?» «Мин кірөстенмеспін, мин – пионербін!» – наңдырғам. «Кірөстен тіпчем, алай амох хайыс хурны көрерзің!» «Чох, мин пионербін!» – өчесчем мин.**

– **Ичем хайыс хур алып, пилімнең саап пар килген, анаң ікінчизін сапты. Мин сым на. Ұзінчизін сабарға иткенде, пабам ічемні тызыбысхан: «Че, чидер, паза теңме, ол кірөстенмес». Пабам Худайға киртінмечең.**

Хақан-да Геннадий Алексеевич, Кемеров облазыңар чөріп, Тартыгашевтер род паза сөк хоостыра хайдаң сыхханарын истескен. Тартыгашевтер Мрас суға кірчеткен Көбир (Кабырза) суғ хастада чуртаптырлар. Сөбкөңер 17 төлге теере піліп алған. Хан тузында фамилияларда алчаастар идіп, пір сөк пасха-пасха оңдайнаң пічкке кирілген. Көзидімге, Тартыгашев, Тортумашев, Тодамашев, Тартыбашев, Тотумашев. Иди пис харында аймах фамилиялыг пол парчатхан.

– **«Тартыгашев» сөстің пілдіриңи «тар ағас» теені полча, – чоохтапча Г.А.Тартыгашев. – Кемеров чирінзер чөріп, сөк-родтар хоостыра көп чапсых нимелер піліп алғам. Ичем – Миягашевтер хызы полған. Оларның Хызыл хайа сөгі Кондома суғ хастада чуртаптыр. Шорлар постарын «тадар кижі» тіп аданчалар. Шор сөк пар, ах, хара, хызыл, үзүт алай хал шорлар полчаттырлар. Кемеровтаң ибзер айланып, иледе книга хығырып, көп наа нима піліп алғам.**

Пүүнгі күнде Геннадий аға пархаларына паза көргенектеріне брiнче. Хакас чон чаксы паза ынаг чуртазын тіп алғапча.

Елена САГАТАЕВА

Пресс-конференция

ПІСТІҢ
ОЛЛАРЫБЫС – АРМИЯДА

Наа чыл алныңда Ағбанда
республиканың чаачылар
комиссариатында армия
күскүдегі хығыртыг
кампания салтарларына
чарыдылған пресс-
конференция ирткен.

Хайди таныхтаан хығыртыг пөлік пастыгы Тарас Грабовой, Хакасия позының пөгінін толдырыбысхан, войсколарзар 731 оол 59 команданаң парыбысхан. Прай үдезіглер тузында ирткеннер. Ікі команда самолетнаң Крымзар паза Камчатказар читкен. Төрт команда эшелоннарда парған. Оларны вагон-рестораннарда күнде үс хати азырааннар. Войсколарзар 120 водитель парыбысхан, оларның 80 призывниг водителге ДОСААФта үгреткен. Ікі призывник наука роталарында Санкт-Петербурттағы связьча

чаа академиясында служба иртче. Ағбаннаң парған оол, бакалавр степенін ХГУ-да алып, Новосибирсктегі хазна техника университетінде прикладной информатика программача магистр диссертациязын арачылап алған. Саяногорсктаң парған оол Хызылчарда Сибирьдегі федеральной университетте электроэнергетика паза электротехника программача магистрге үгретіп алған. Пір призывник Александровтың адынаң ансамблда служба иртче. Армия парар алныңда, ол «Күн сузы» ансамблда тоғынған. Киртініс хоостыра пір кізі альтернативнай службаны Ағбандағы ветераннар пансионатында иртче.

Хакасияның призывниктері Центральнай, Кидеркі паза Искеркі чаа округтарыңар ызылғаннар. Чөптөзіг хоостыра 80-ча оол Юргазар парыбысхан. Сухопутнай войсколарда 327 оол служба иртче, кии-космос күстерінде – 47, чаа-кии күстерінде – 27,

центр холындағы частытарда – 35, чааталай флорында – 15, ВДВ-да – 55, МВД войсколарында – 54, тимірчолчылар войсколарында – 30 паза Арачылыныс министерствоының өөн управлениезінде – 18. Призывниктернің 10%-і национальнай гвардиязар ызылған. 2016 чылдаң сығара полған на призывникке электроннай карта пирілче, андар аның прай таныглары кирілче.

Аймахтардағы хығыртыг комиссияларыңар 12 оол килбеен. Оларның ікізі – сылтағ чох. 32 призывник аймах сайбағлар үчүн административнай нандырыға тартылған. 2017 чылда часхызын алты оол альтернативнай служба иртгерге сурынған. Оларның пизне чарадыг пирілген.

Ирткен чылда, комиссиялар чарадинаң чараспін, чаргызар айланғаннарның саны өс парған, амғы хығыртыг кампания тузында 10 кізі чаргызар айланған. Олар хази хоостыра служба иртгерге чарабинчалар тіп чаргызар айланғаннар. Ікі оолның айланызы чаргыда үзүрлче. Сигізінің сурынызы толдырылбаан.

Антон ЧЕРТЫКОВ

МЧС искіри

ӨРТ
СЫХ ЛА ПАРЧА

Хакасияда Наа чыл
үлүкүннерінде 24 өрт
үзірілген. Өөнінде чурттар
көйгеннер, өрт үзірчеңнер
10 кізінің чуртазын ал
халғаннар.

Чурттарда тоғыс өрт сых парған. Ідөк тынағ базаы, дачадағы турача паза вагончик, иб аразындағы пүдіріглер, үс автомобиль паза республика рыногындағы склад көйгеннер.

Ағбанда алты өрт полған, Ағбан пилтірі, Орджоникидзе паза Алтай аймахтарында – үзер өрт. Орттер өөнінде пестерні чаксы көрбинчеткен, сайбалған электрооборудованиенең тузаланған паза тамкы тартхан сылтаанда сых парчалар. Отнаң тузаланчатса, сизіктіг улыңар.

МЧС-тың
Хакасияча ГУ-зы

Чылтыстар ухаанчылазы

НИМЕ СӨЛӨПЧЕЛЕР ЧЫЛТЫСТАР?

Таңах чылында гороскоптың прай даа таныгларына мының алнында тургысхан пөгіннерін чуртасха кирерге чарир. Наа чылда тилекейде улуг алызыглар полары көрүлчө. Че посты холда тутса, амыр чуртап парыбызарбыс, алызыглар чахсы ла саринзар парып одыраар.

ОВЕННЕРНИҢ көңніне кирерге Таңах чылында сидик полар. Хыныс киреенде олар сиргек тудынарлар, полған на кізее чүрек чатпас. Чылтыстар оларга көп наа тоғазыг ухаанчылапчалар. Че пирее сын нанчы алай хынғаны тоғазар ла. Овеннер ахча тоғынып аларга пілчелер. Че 2017 чыл оларга уламох талаанныг полар.

ТЕЛЕЦКЕ күзін чыл тооза орта хорадарга киректелер. Пөгіннер тургызып, салтарларга кил турарга күстеніңер. Өмеде тоғынып, көп ниме идерге маңнан турарзар. Пүүл Телецтерге хоных хонарга чахсы чыл. Сөбіре өөн хайыгда полар. Телецтерниң сөбірезинде пала даа төрир. Тоғысты алыстырыбызар алай наа проектти чуртасха кирерзар. Ахча сурии килчеткен чылда ағырымныг полбас. Парыс ағылбас проекттернең айғаспаңар. Алымнарны төлирге чахсы тус полар. Наа кредиттер аларга кирек чоғыл.

БЛИЗНЕЦТЕРГЕ 2017 чыл көп хайхас сыйлир. Чахсы киректер чуртастың прай даа көстеглеринде полары көрүлчө: хыныста, наа таныстарда, тоғыста, ахча суриинда... Тоғыста устагынаң паза партнерларнаң пілісчөткөні карьера өзізине полызар. Ідөк пөгіннерни чуртасха кирерзар. Удаа табырах ахча тоғынып алар оңдайлар пол турар. Че өөн не пөгіннерни пөгөрге күстенерге кирек. Чылның пастагы чарым чылында чуртасха кирілген проекттерче чидіглер полар. Июнь айның соонзар наа сағыстарны чуртасха кирерге күстенмеңер.

РАКТАРГА 2017 чылда төдір пазынарга кирек чоғыл. Прайкүсті чыып, кидейленмин, көместөң алнынзар парып одыраарга килізэр. Наа кирекнең айғазарга алай үгрөнерге чахсы тус полар. Анзы наа пөгіннер тургызарга полызар. Хылииндарны холда тутпазар, пөгіннерни чуртасха кирерге киліспес. Пу таныга кирчөткенерге хыныс киректелер. Андада олар пөзік чидіглерге чидерлер. 2017 чыл Рактарга парыстыг полбас. Наа проекттерге ахча хорадарга килізэр. Алымнар даа пол килерге айбас.

ЛЕВ килчеткен чылда көп тоғынар, че анзы аны өрінді-

ған. Ибрік ааллардагы хакас чон тигрибде кирбөске түсчөң. Аннаң сығара Худай үлүкүннерін тың улуглачаңар. Арғымахха маңат тимненчөңнер. Сөбірелерде иирде палаларнаң хада, стол ибیره одырып, арғымахтарны итчөңнер. Хаймахнаң (өріңме) унны пулғап, тестодаң арғымахтарны тимнечөңнер. Ипчилер ибдегі мал-хустың омазын чайирга харасчаңар, аңчы кізілер – аңнарны. Анаң

рер. Салтарлар чыл тоозылчатса иділер. Аннаңар ахчанаң орта тузаланаарга кирек полар. Туғаннарнаң, хончытарнаң паза партнерларнаң тартызарына күс хоратпаңар, көп ниме чидіерзар. Аннаңар посты холда тударга кирек. Левтер хыныс киреене хайыг салбастар. Тоғыс сурыгларын на пөгип, 2017 чылда полар той чылдырыл таа парарга айбас.

ДЕВА таныгның кізілері амырлар паза прай нимені тузында идерге күстенчелер. Чыл пасталғаннаң чуртас сыйыхтарын сағирга килізэр. Тоғыс хоостыра чөптер, наа проекттер, таныстар көп пол килер. Олар пу киректерни читіре толдырбас тіп хоргыс пар. Арғаастанмазалар, киректері килізэр.

Тиксі алза, Таңах чылы түзімниг полар: тоғыста, сөбіреде, ахча суриинда... Часхы-чайгы туста чуртаста улуг алызыглар сағыпча. Че пурунны чоғар көдіріп, пастыр чөрөрге кирек чоғыл. Піди хылынар, чылтыстар полызыг пирерін тохтадыбызарлар. Наа чылда сирерге күчүрлер тоғаспастар, ахча сурии ипти пөгилер. Таныстар ахча алымга сурзалар, пирерге кирек. Андада чылтыстар сирерге уламох полызарлар. Девалар пүүл пос хынғани, тынанып ала, чуртирлар.

ВЕСЫЛАРГА пүүл чайаннардаң пирілген ухаанчыл оңдайлары чахсы полыс пирер. Полчатхан киректерге килістіре тудынарзар. Пасхазын пирее ниме идерге күстирге кирек чоғыл, анзы чахсы салтарга ағылбас. Прай нимені тузында паза соон сүрістіре идіп одыраар. Хысхахахти чоохтаза, Весыларга пу чыл тоғыстар толдыраарга оңдай пирче. Көп проект, тоғазыглар, чөптөзіглер пас айландыраар. Орта чолча парчам ма, кирек нименең айғасчам ма тіп сурыг көбізінің алнында турыбызар. Таңах чылы көңіңерге чатпинчатхан нименең айғаспасха чөп пирче. Ухаанчы түстерге паза таныгларга хайыг салыңар.

СКОРПИОН хабарларнаң тоғынарга хынча. Таңах чылында пілістеріңнең тузаланып, хоа үгрөніп одыраарга кирек. Пілістерни тиліткөні тоғыста, постың чуртазында даа туза полар. Пөзік чидіглерге читчөткен Скорпионнарга атаархас төрир. Аннаңар ибріклернең ипти чоох алызыңар. Наа таныстар аразында партнерлар, хоных хонар ікинчи чардыгыңар даа поларга айбас. Таңах чылында пу таныгның кізілерине ухаанчылас оңдайларына ізенерге килізэр. Нанчыларың сирерзар тартыларлар, оларга полызарзар.

СТРЕЛЕЦТЕРГЕ 2017 чыл хыныс чылына ағылч. Ибріклерниң хайии өріндірер, че чархастыг даа пол турар. Анзы тоғысха паза пасха сурыгларны пөгөріне харыг полча нооза. Пүүл чылтыстар көп наа пілістер паза профессиональной өзіс ухаанчылапчалар. Хорадыглар парыснаң айланарлар. Тоғыс хоостыра таныстарнаң палгалысты тыыдарга кирек полар. Үгрөнерге, чайаачы оңдайыңарны тилідерге чахсы тус. Тоғысты өменең

аразындагы теелістерге ара кірізерге кирек чоғыл, сирерөк пыролыг поларзар. Таңах чылында кирек кізілернең танызарга чахсы чыл. Чыл соонзар оларох чахсы чөптөзіглернең айланарлар. Ырахчы чорыхтарга сығары көрүлчө.

айғазарга чарабас, чағыннарыңа, хынчатхан кізілерге хайыг саларга кирек. Сөбіренең удаа чылызып, одырып ал турыңар. Аймах чоох-чаахтарга хайыг салбаңар. Козерогтарга пілістер алчаң чахсы чыл.

ВОДОЛЕЙГЕ «велосипед сағын табарга» кирек чоғыл. Пу чылтыстарның Водолейлерге өөн чахии. Пирген сөсті хайди даа толдыраарга кирек полар. Таныгның чоохчыл кізілерін тоғыста өзіс сағыпча. Водолей ирткен чуртассар айланарга сағынар. Ирткен чуртастың яңыланызы истіле түзер ле. Иргі таныстарга, хаңаңда хынған кізее, хада тоғынғаннарга тоғазарлар. Пу тоғазыглар чуртазыңарны даа алыстырыбызар. Мының алнындагы пілістер пүүл киректел тее парар. Хыйа салылған пөгіннерни чуртасха кирерге чарир. Пос киреен азарга сағынчатханнар киректі орнынаң часхыда тибіретсіннер. Бизнес чахсы парыс ағылар. Иргі алчаастарны түзедер оңдай пиріччө. Чылның пастагы чардыгында ибріклернең хайызыгларда сидіксіністер полар.

РЫБАЛАРГА Таңах чылында пілістерін көзідер прай оңдайлар пиріччө. Олар ирстіг чуртастаң майых парғаннар. Чыл пасталғаннаң аар-чүк хыйа иділер, часкалыг чуртас пасталыбызар. Анзын ибріклер дее сизінерлер. Наа таныстар, чорыхтар, тоғыста хыныг проекттер сирерни чыл тооза сағыпча. Ахча, сөбіре, хазых сурии сирерге теелбес. Күс кирчөткөні олар постары сизінерлер. Пілістерни хайдаг даа көстеглерче тилідерге чарир, көңіңерге ле чатсын.

Тимнеен Елена САГАТАЕВА

Сағысха кирип

АРГЫМАХ

Январьның 7 күнінде пістің хазнада Көледе үлүкүннелчө. Пістің хызыл диалекттіг чоныбыс аны Арғымах адап тур.

Шира аймаа мының алнында Чабак аймаа тіп адалчаң, Чабак аалда ағастаң иділген тигрибпол-

ған. Ибрік ааллардагы хакас чон тигрибде кирбөске түсчөң. Аннаң сығара Худай үлүкүннерін тың улуглачаңар.

Арғымахха маңат тимненчөңнер. Сөбірелерде иирде палаларнаң хада, стол ибیره одырып, арғымахтарны итчөңнер. Хаймахнаң (өріңме) унны пулғап, тестодаң арғымахтарны тимнечөңнер. Ипчилер ибдегі мал-хустың омазын чайирга харасчаңар, аңчы кізілер – аңнарны. Анаң

арғымахтарны улуг песте пызырчаңар. Күн көдіріл килзе, палалар, таарчых тудынып, аал ибیره арғымах чыып, ибдең ибге чөрчөңнер. Кирген ибде, ыр ырлап, плесет салчаңар. Іди таарчыхтары толғанча чөрчөңнер. Таныхтачаңар, кемнің ибінде иң не тадылыг арғымахтар.

Читон чылларда ол ки-бір чітпеен полған. Пасталыг

класстарда үгрөтчибіс пісті сизіндірчөң: «Сирер – пионерзар, Арғымах күнінде сирерни таарчых тудынып чөрчөткөніңерни көрбим!» Піс аның иби хыринча таарчыгыбысты чазыра тудып иртчөңміс. Амгы туста арғымахтарны чыып чөрөрдөң, оларны иткен дее кізі асхынах халған полар.

Надежда СОЛОМАЧЕВА

Диплом серия ВСВ № 1976052 и приложения к нему, выданный ГОУ "ХГУ" им Н.Ф.Катанова 09.03.2006 г. считать недействительным в связи с утерей.

Продам дом-особняк, 115м² – жилая площадь, общая – 200 м², благоустроен, баня – 45 м², гараж, хозблок, участок 11 соток, благоустроен, в собственности.

Адрес: г.Абакан, ул.Чернышевского, 23 "б". Тел.: 89083275515.

Культура

Ирткен чылда декабрь премьераларга пай полган. Наа ойыннаң «Читіген» театр өрүндүргөн, филармония саблыг «Чанар хус» операны хатап тургызыбысхан, Хакас драма театры, тізең, көрігчилерге «Мин – Маугли» спектакльни сыйлаан.

Чоохтирға кирек, «Мин – Маугли» – саарбахтарға өнетін тургызылган ойын, аны Калмыкия искусствозының саблыг деятелі, театрның өөн режиссеры Баатр Колаев чайаан. Сцена узы Редьярд Киплингтің саблыг нымагының полтазын толдыразынаң артыс салтыр, че аңарның орнына артисттер кизілерні ойнапчалар. Аннаңар Акела – «Пора пүүрлер» өменің устағчызы, Багира – ырчы, Шер Хан – прайзына сыданарға сағынчатхан чиит оол, Маугли, тізең, Акеланың азыраан палазы. Олар «Джунгли» адалчатхан чирде чуртапчалар. Мында ідөк хыйға нимес «Бандерлог» обезьяналар паза айағ пілбинчеткен «Хызыл адайлар» өмелер парлар.

Өөн рольны Николай Бельтереков толдырча. Аның матыры позын кем полчатханын оңарып аларға күстенче. Пір саринаң, ол пала нимес, агаа көп ниме пілдістіг, че пірее сурығларны Багираның паза Кааның чөптөрі чох ол пөк полбинча.

13 – 15 частығларның пастағы орында хыныс паза ынархас полча, пу сурығларға ойында улуг хайыг салылча. Пастағы хыныс ол чарых, сіліг чайайахха төй, аны хайраллирға кирек. Маугли хынчатхан Лакшми хыстың омазын Екатерина Макина ойнаан, чиит артист сценада позы даа порчо осхас көрінген. Мауглинің өөн ыырчызын Андрей Тюкпиеков ойнапча. Аның Шер Ханын пасха матырлардаң алчаастап полбассың: пөзік, поғда, көйік сырайлыг, пір холында тимір тырғах. Агаа хоза, пірее сценаларда Шер Хан автоматтыг сыхча. Хыныг полган Кааны

АРЫҒ ХЫНЫСТАҢАР КӨГ

Акела (Максим СУЛТРЕКОВ) паза Маугли (Николай БЕЛЬТЕРЕКОВ)

көрерге. Редьярд Киплингтің нымагында ол чоон чылан полча, мында, тізең, йогаа хынчатхан чааңы. Кааның омазын Анат Быдышев угаа чохсы ойнаан. Ідөк Багираны ойнапчатхан Александра Сукалоны таныхтирға кирек. Чайаачы ус хыйға сағыстыг, көп сидіксіністерні тобырған матырыны көзітче.

«Мин – Маугли» теелбектердең паза көглердең пүткен ойын. Спектакльға музыканы Хакасияның чон артизі, композитор Татьяна Шалгинова пасхан. Татьяна Фёдоровнаның көглері «Мин – Маугли» ойынны чазапча паза аның сағызын чарыдарға полысча. Уламох спектакльға килген олғаннарның көңніне теелбектер киргеннер. Оларны Туваның паза Бурятияның саблыг артизі, хореограф Менгилен Сат тургысхан. Таныхтирға кирек, Менгилен Биче-оолович хакас

артисттернің устарын пөзік паалаан. Пістің чайаачыларыбыс сынап таа угаа чохсы теелбектенчеттірлер.

Баатр Колаев спектакльзар көп видео кир салған, хайзыларын Екатерина Станкевич тимнеен. Пір сцена тузында экранда улуг ай көзіділче, ікінцінде, тізең, наңмырның тамчыхтары. Аны көрігчилерге матырларның көңнін піліп аларға чохсы полысча.

«Мин – Маугли» ойынны магаа декабрьда көрерге киліскенде, залда пос орын чох полган. Ағбандағы школаларның үгрөңчилері спектакльны харах албин көрчеткеннер. Ойын тоозылганда, олар хакас артисттерге матап айа сапханнар. Хакас драма театрының өмөзі саарбахтарға спектакльларны мыннаң мындар тургызарға пөгінче.

Майя КИЛЬЧИЧАНОВА

ХАЙДАҒ КҮН ПОЛАР

Сом Елена САГАТАЕВАНИ

АҒБАН

Погода в Хакасии – гр5.гу

Вторник – 10 январь	Среда – 11 январь	Четверг – 12 январь	Пятница – 13 январь
ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -8°..-10° -9°..-11° Пулуттыг, чил	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -9°..-11° -10°..-15° Пулуттыг, хар	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -15°..-16° -14°..-18° Пулуттыг, тубан	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -18°..-17° -15°..-19° Пулуттыг

АСХЫС

Вторник – 10 январь	Среда – 11 январь	Четверг – 12 январь	Пятница – 13 январь
ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -7°..-10° -8°..-10° Пулуттыг, чил	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -15°..-15° -12°..-13° Пулуттыг, иртен тубан	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -17°..-16° -13°..-13° Пулуттыг, иртен тубан	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -12°..-12° -10°..-11° Пулуттыг, хар

ТАШТЫП

Вторник – 10 январь	Среда – 11 январь	Четверг – 12 январь	Пятница – 13 январь
ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -6°..-7° -7°..-7° Пулуттыг, чил	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -13°..-12° -9°..-11° Пулуттыг, ирзер айас	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -16°..-12° -10°..-9° Пулуттыг	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -10°..-9° -7°..-8° Пулуттыг, хар

ШИРА

Вторник – 10 январь	Среда – 11 январь	Четверг – 12 январь	Пятница – 13 январь
ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -11°..-14° -12°..-13° Айас, ирзер пулуттыг	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -13°..-16° -13°..-16° Айас, ирзер пулуттыг	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -16°..-18° -14°..-17° Пулуттыг	ХАРААЗЫН КҮНӨРТЕ -17°..-16° -14°..-16° Пулуттыг

ХАБАР

Известия

Төстөгчлөр:
Хакас Республика
Правительствозы,
Өөркі Чөбі
Сыгарыгы:
ХР АУ «Хабар» газетаның
редакциязы

Өөн редактор
Радион Дмитриевич
СУНЧУГАШЕВ

Телефоннар:

Приемная	22-22-97
Өөн редактор орынчызы	22-21-47
Секретариат	22-63-69
Бухгалтерия	22-27-49
Үгрөдиг паза наука	22-85-67 34-72-04
Соц. политика	22-85-66 22-62-87
Право хайраллиры	22-23-98
Культура паза спорт	22-85-68 22-61-16
Хабарлар	34-72-07
Экономика	22-85-64

Редакцияның, сыгарыгының адресі:
655017, Ағбан г.,
Щетинкин орамазы, 34,
www.khakaschiry.ru
e-mail: stranahabar@mail.ru

Газета неделяда үс хати сыхча: вторникте, средада, пятницада

Газетаны Хакас Республикадағы Россвязьохранкультураның управлениезі пічикке 13 августта 2008 чылда кирген. Пічикке кирген номері ПИ №ТУ 19 - 00005

График хоостыра номер тимге сыгарға кирек 18.00 часта

Номер тимге сыххан 9 январьда 17.30 часта

Номер редакторы
Елена Сагатаева

Газета «Типография «Хакасия» ОАО-да сыгарылган.
655017, Ағбан г.,
Щетинкин орамазы, 32
Индекс 52261
Заказ
Тираж 1830
Садылчатхан паазы пос

Газета 1927 чылда 1 июнда төстелген.
1927-1959 чылларда «Хызыл аал» адалган.
1959-1991 чылларда «Ленин чолы» адалган.
1977 чылда «Знак Почета» орденнең сыйыхтатхан.
1991-2008 чылларда «Хакас чирі» адалган.